

Cerkwie wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – kryteria wyboru

Piotr Glen

*Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Wydział Budownictwa i Architektury,
Politechnika Lubelska, e-mail: p.glen@pollub.pl*

Streszczenie: Artykuł traktuje o wartościach kulturowych, jakie reprezentuje sobą drewniana architektura sakralna. Autor skupia się na przykładach cerkwi w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Obfitość budulca jakim jest drewno w tym regionie a także samo ukształtowanie terenu spowodowało, iż tutejsza architektura cerkiewna stała się unikalna i niezwykle charakterystyczna. Autor artykułu przedstawia wpisane dnia 21 czerwca 2013 roku na 37 sesji UNESCO odbywającej się w Kambodży na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO drewniane cerkwie na terenie Polski oraz Ukrainy. Na liście znajduje się obecnie 16 cerkwi z regionu karpackiego, 8 świątyń ze strony polskiej oraz 8 ze strony ukraińskiej [1]. Przedstawione cerkwie regionu Karpat wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa są świadectwem przenikania się kultury chrześcijańskiej charakterystycznej dla wschodu i zachodu ukazując wspólną relację pomiędzy społecznością polską i ukraińską [2].

Słowa kluczowe: cerkwie, lista UNESCO, dziedzictwo, architektura sakralna.

1. Wprowadzenie

Wartości kulturowe, religijne, historyczne czy artystyczne są uważane przez UNESCO za najważniejsze dla ochrony. Ma to znaczenie dla ogólnego dobra społeczeństwa, a wartości chronione przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ) stanowią element historii naszego społeczeństwa. Zachowanie pamięci o dziedzictwie jest nadrzędnym celem jaki objęła sobie ta organizacja.

Organizacja UNESCO jest to wyspecjalizowana filia ONZ, która za nadrzędne cele obrała sobie zacieśnianie współpracy pomiędzy narodami w celu ochrony wartości kulturowych, sztuki, nauki oraz wspieranie oświaty. Skrót UNESCO oznacza *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*; co w wolnym tłumaczeniu na język polski znaczy: *Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury*. Swoją działalność organizacja to rozpoczęła 6 listopada 1946 roku z dniem podpisania aktu konstytucyjny Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury [3]. Wartości, które obrała sobie organizacja UNESCO sprowadzają się do jednego celu, a mianowicie do czynnego wspierania pokoju na świecie.

Obecnie wpis obiektu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych form ochrony wartości kulturowych na świecie. Miejsca, które zostały wpisane na tą listę stanowią wspólne dobro kulturowe dla całej ludzkości. Sam wpis jest niejako wyróżnieniem dla obiektu oraz docenieniem jego unikatowej wartości kulturowej lub przyrodniczej dla świata.

Akt konstytucyjny Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury został podpisany przez państwa zrzeszone w celu zjednoczenia wszystkich narodów poprzez uznanie namacalnych wartości, jakie reprezentują owe kraje za wspólne dobro

ludzkości. W myśl Konwencji Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego za zabytki kultury i natury mogące zostać wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa uważa się: *dobra kulturowe, miasta, krajobrazy kulturowe, oraz dobra przyrodnicze*.

2. Kryteria wpisu

Każdy obiekt, który znajduje się już na Liście Dziedzictwa poddany został szczególnym kryteriom aby mógł zostać na nią wpisany i objęty ochroną. Obiekt taki musi spełniać przynajmniej jeden z warunków, jakie stawiane są przed nim przez organizację UNESCO. Warunki te zapisane są w Akcie podpisanym przez kraje zrzeszone. Informacje te dostępne są na oficjalnej stronie UNESCO. Poniżej wymienione zostały warunki jakie są stawiane zabytkowemu obiektowi, z których bezwzględnie przynajmniej jeden musi zostać spełniony aby obiekt został wpisany na tą listę. Obiekt powinien:

„I – stanowić wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka; lub

II – ukazywać znaczącą wymianę wartości, zachodzącą w danym okresie czasu lub na danym obszarze kulturowym świata w dziedzinie rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu; lub

III – nieść unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej; lub

IV – być wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości; lub

V – być wybitnym przykładem tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania lądu lub morza, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur); lub obrazującym interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli /dane dobro/ stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian; lub

VI – być powiązane w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu (Komitet jest zdania, że kryterium to powinno być stosowane na ogół łącznie z innymi kryteriami); lub

VII – obejmować najbardziej niezwykle zjawiska przyrodnicze lub obszary o wyjątkowym naturalnym pięknie i znaczeniu estetycznym; lub

VIII – stanowić wyjątkowe przykłady reprezentatywne dla głównych etapów historii Ziemi, włączając świadectwa rozwijającego się na niej życia; trwających procesów geologicznych istotnych w tworzeniu rzeźby terenu, bądź form geomorfologicznych lub fizjograficznych o dużym znaczeniu; lub

IX – stanowić wyjątkowe przykłady reprezentatywne dla trwających procesów ekologicznych i biologicznych istotnych w ewolucji i rozwoju ekosystemów oraz zespołów zwierzęcych i roślinnych lądowych, słodkowodnych, nadbrzeżnych i morskich; lub

X – obejmować siedliska naturalne najbardziej reprezentatywne i najważniejsze dla ochrony in situ różnorodności biologicznej, włączając te, w których występują zagrożone gatunki o wyjątkowej uniwersalnej wartości z punktu widzenia nauki lub ochrony przyrody.”

Przedstawione kryteria można podzielić na dwa rodzaje. Pierwsze sześć pozycji zakwalifikować możemy do tzw. kryteriów kulturowych. Natomiast pozostałe cztery są to kryteria przyrodnicze. Dodatkowo obiekt reprezentować musi tzw. *unikatową wartość uniwersalną*.

Dziedzictwo kulturowe jest to pewnego rodzaju zasób rzeczy ruchomych lub nieruchomych, które zawierają w sobie wartości historyczne, duchowe, religijne lub naukowe czy artystyczne. Drewniana architektura sakralna opisywana w niniejszym tekście niewąt-

pliwie łączy ze sobą wszystkie te wartości. Dlatego też jest przykładem, który należy nie tylko chronić poprzez wpis ale również eksponować w taki sposób aby ich przekaz i wartości jakie ze sobą niesie trafiały do jak najszerszego grona odbiorców. Pomimo tak rygorystycznych kryteriów wyboru obiektów do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa wpis ten niesie za sobą liczne przywileje oraz korzyści. Ma to wpływ zarówno na sam obiekt ale również na miejsce, w którym on się znajduje. Obiekt, który jest wpisany podlega zarówno szczególnej ochronie konserwatorskiej, ale może ubiegać się o środki na rewitalizację.

3. Cerkwie wpisane na listę

3.1 Symbolika

W rozumieniu religii symbolika obiektu przeznaczonego do odbywania obrządków religijnych powinna być obecna, w każdym elemencie architektonicznym. Rozwiązania architektoniczne stosowane w świątyniach winny tworzyć nastrój sprzyjający modlitwie i kontemplacji [4]. Świątynia jest to miejsce do sprawowania obrzędów religijnych, eucharystii oraz cichej modlitwy. Zadaniem projektanta jest stworzenie przestrzeni, która będzie stanowiła element wyciszenia dla odbiorcy i pomoże mu w lepszym skupieniu się na modlitwie. Symbolika obiektu, sam obiekt jak również jego wyposażenie sprowadzać musi się do postawienia w głównym miejscu *sacrum*. Słowo *cerkiew* znaczy *zgromadzenie* lub *zebranie*, ponieważ oznacza zebranie się wszystkich na jednej modlitwie w jednym miejscu w celu rozmowy i spotkania z Bogiem [5].

Cerkiew jest to rodzaj świątyni przeznaczony do odprawiania nabożeństw w religii prawosławnej oraz unickiej. Najczęściej są to obiekty drewniane, a elementami charakterystycznymi dla tego typu budowli są wieńczące ich szczyty półkoliste lub półeliptyczne sklepienie w kształcie czaszy (Rys. 1.). Sklepienie to nosi nazwę kopuły a jej cebulasty kształt przypominający płomień jest symbolem płomienistej i gorliwej modlitwy wznoszącej się do Boga [5]. Na szczycie kopuł umieszczane są krzyże symbolizujące wiarę w Jezusa Chrystusa. Ilość oraz rozmieszczenie znajdujących się na budynku kopuł również ma swoją symbolikę np.:

- 1 kopuła symbolizuje jednego Boga,
- 3 kopuły symbolizują Tróję Świętą,
- 4 kopuły symbolizują 4 Ewangelistów [5].

Rys. 1. Przykład drewnianych cerkwi wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Od lewej Cerkiew w Chotyńcu oraz Cerkiew w Radrużu [6]

Kopuły w rzucie najczęściej rozmieszczone były na planie krzyża co odnosiło się bezpośrednio do symbolu krzyża, na którym zmarł Jezus. Tego rodzaju przekazów możemy odnaleźć więcej w budynkach sakralnych. W budynkach cerkiewnych symbolika mistyczna miała tak duże znaczenie, że jej obecności możemy doszukać się praktycznie w każdym elemencie tej budowli.

Bardzo istotnym i charakterystycznym elementem dla obiektów cerkiewnych wyróżniających je na tle innych obiektów sakralnych jest właśnie wszechobecna symbolika. Sam rzut budowli oraz kierunek usytuowania ich w terenie mocno inspirowany jest Arką Noego płynącą na wschód [7]. Architektura reprezentowana przez drewniane cerkwie tego regionu jest unikatowa w skali miejsca, ale również w skali kraju i świata. Należy więc dbać o należyłą konserwację aby obiekty te nie traciły na swojej wartości. Do tego też zobowiązuje wpisanie ich na Listę Światowego Dziedzictwa.

3.2 Lista Światowego Dziedzictwa

Jeden z największych przywilejów jakim jest wpis na listę jest również jednym z najlepszych i najważniejszych sposobów ochrony konserwatorskiej obiektów lub miejsc o unikatowej wartości kulturowej czy przyrodniczej na świecie. Jak można przeczytać na oficjalnej stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO przez lata wspólnie z w/w instytucją starał się Państwowy Historyczno-Architektoniczny Rezerwat w Żółkwi oraz Naukowo-Badawczy Instytut Badania Zabytków w Kijowie. W oparciu o przedstawione kryteria kulturowe i przyrodnicze uznano wyjątkową wartość uniwersalną drewnianych cerkwi w Polsce i na Ukrainie. Dzięki wspólnym działaniom strony Polskiej i Ukrainskiej na 37. Sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO, która odbyła się w Phnom Penh w Kambodży zapadła oficjalna decyzja o wpisaniu 16 cerkwi na Listę Światowego Dziedzictwa [1]. Każdy obiekt umieszczony w spisie UNESCO posiada również swój indywidualny numer nadawany podczas wpisu. Wszystkie wpisane drewniane cerkwie znajdują się w północnej strefie Zachodnich Karpat. Spis drewnianych cerkwi wraz ze współrzędnymi geograficznymi, które zostały wpisane na listę UNESCO przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Zestawienie cerkwi wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i Ukrainie [8]

Lp.	Cerkiew	Województwo/ Obwód	Lokalizacja	Współrzędne	Numer
1	Św. Michała Archaniola	Małopolskie	Brunary Wyżne	N49 32 02 E21 01 56	1424-001
2	Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy	Podkarpackie	Chotyniec	N49 57 10.70 E23 00 10	1424-002
3	Św. Jerzego	Lwowski	Dorohobycz	N49 20 51.85 E23 29 58.08	1424-003
4	Św. Paraskewy	Małopolskie	Kwiatów	N49 30 04.8 E21 10 21.66	1424-004
5	Najświętszej Bogurodzicy	Lwowski	Matków	N48 54 55.7 E23 06 32	1424-005
6	Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy	Iwanofrankiwski	Wierbiąż Niżny	N48 29 55.16 E 25 0 41.29	1424-006
7	Opieki Matki Bożej	Małopolskie	Owczary	N49 35 19 E21 11 28	1424-007
8	Św. Ducha	Lwowski	Potylicz	N50 12 31 E23 33 03	1424-008

Lp.	Cerkiew	Województwo/ Obwód	Lokalizacja	Współrzędne	Numer
9	Św. Jakuba	Małopolskie	Powroźnik	N49 22 11 E20 57 01.51	1424-009
10	Św. Paraskewy	Podkarpackie	Raduż	N50 10 35.05 E23 24 03.84	1424-010
11	Św. Ducha	Iwanofrankiwski	Rohatyn	N49 24 37.00 E24 36 10.49	1424-011
12	Św. Michała Archaniola	Podkarpackie	Smolnik	N49 12 34.70 E22 41 16.00	1424-012
13	Św. Michała Archaniola	Podkarpackie	Turzańsk	N49 22 9.10 E22 7 44.20	1424-013
14	Św. Michała Archaniola	Iwanofrankiwski	Użok	N48 59 01.54 E24 21 15.61	1424-014
15	Wniebowstąpienia Pańskiego	Zakarpaci	Jasina	N48 16 30 E24 21 11	1424-015
16	Św. Trójcy	Lwowski	Żółkiew	N50 3 19.22 E23 58 55.97	1424-016

Na wpisanie w/w cerkwi ogromne znaczenie miał fakt, iż stanowią one doskonale osiągnięcie architektury drewnianej. Rozwiązania ciesielskie oraz poziom skomplikowania drewnianej konstrukcji zastosowane w tych obiektach wyróżnia je na tle innych. Wykonanie drewnianych budowli wymaga kunsztu, a sama konserwacja i ochrona ich jest niezwykle trudna.

Wpisanie obiektów tego typu na Listę Światowego Dziedzictwa wiąże się nie tylko z możliwością pozyskiwania dodatkowych funduszy na ochronę ich wartości kulturowych i architektonicznych, ale również stanowi pewien rodzaj prestiżu. Jest to także sposób na szerszą promocję obszarów, na których się one znajdują w świecie. Dlatego też umieszczenie drewnianych cerkwi z rejonu Polski oraz Ukrainy stało się możliwością do nagłośnienia wartości kulturowych jakie przedstawiają te kraje.

4. Podsumowanie

Stworzona przez UNESCO Lista Światowego Dziedzictwa oraz wpis na tę listę jest obecnie najlepszą metodą ochrony konserwatorskiej. Służy ona zarówno w celu ochrony czy docenienia wyjątkowych wartości reprezentowanych przez miejsca lub obiekty ale również promocji miejsc, regionów czy krajów. Po spełnieniu bezwzględnie przynajmniej jednego z dziesięciu wymienionych w tekście warunków UNESCO, obiekt uznawany jest za wyjątkowy i warty wpisania na ową listę w celu ochrony jego wartości dla społeczeństwa. W ten sposób docenione zostały Polskie oraz ukraińskie drewniane cerkwie. W 2013 roku 16 wyjątkowych obiektów sakralnych obrządku prawosławnego oraz grekokatolickiego w Karpatach zostało objętych przez UNESCO opieką poprzez wpisanie ich na Listę Światowego Dziedzictwa. Wartości jakie reprezentują sobą te drewniane świątynie są związane zarówno z kulturą jak również z duchowością, symboliką oraz samą ich wyjątkowością w dziedzinie architektury.

Tereny Karpat obfitują w drewno i zrozumiałym jest fakt, że właśnie ten materiał zastosowany został jako główny budulec dla obiektów z tego regionu. Specyfika drewnianego obiektu sprawia, iż jest on unikalny dla regionu, w którym się znajduje. Drewno jest to analogia do drzewa krzyża, na którym zginął Chrystus. W budynkach cerkiewnych króluje symbolika, w każdym elemencie architektonicznym. Sam budulec potęguje oddziaływanie

na odbiorcę. Ogromny kunszt ciesielski przejawiający się zarówno w konstrukcjach jak i w detalach nadaje powagi i wzmacnia duchowy odbiór tych przestrzeni. Biorąc pod uwagę trudność jaką jest prawidłowa konserwacja oraz utrzymanie dobrego stanu obiektów drewnianych wymienione w tekście cerkwie dodatkowo zyskują na swojej wartości. Wyrośnięcie tych obiektów wpisem na listę daje możliwość lepszego dbania o istniejące drewniane budynki cerkiewne. Dzięki temu dłużej służyć będą one jako istotny element dziedzictwa.

Literatura

- 1 www.nid.pl (aktualna 28.06.2015).
- 2 Czuba M. *Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Dobra Kultury Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Ukrainy wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, Warszawa 2013, s. 7.
- 3 Akt konstytucyjny Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury, dostęp w Internecie na www.vilp.de (aktualna 28.06.2015).
- 4 Szymski A. *Architektura sakralna przełomu wieków: między tradycją Domu Boga a miejscem religijnej kontemplacji*. [w:] *Space-society-economy*, No 7, *Religion in the time of changes*”, Łódź 2005.
- 5 Holly G. *Czynnik kulturowe i religijne – symbolika religijna świątyni* [w:] *Monografie Bieszczadzkie 15(2014), Przekształcenia krajobrazu sakralnego na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim (XIX–XXI wiek)*. (ed. Winnicki T., Leń A.) Ustrzyki Dolne 2014, s. 208–244.
- 6 Morzół I. [red.]: *Przegląd Polskiego Komitetu do spraw UNESCO*, Biuletyn 2013, wyd. Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa 2013.
- 7 Evdokimov P. *Prawosławie*. Warszawa 2003, s. 228.
- 8 United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Phnom Penh, Cambodia 16–27 June 2013, WHC-13/37.COM/8B Paris, 3 May 2013 Original: English / French; s. 47–48.

Orthodox churches inscribed on the UNESCO World Heritage Site – the selection criteria

Piotr Gleń

*Department of Building Structures, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: p.glen@pollub.pl*

Abstract: The article deals with cultural values that represents the wooden church architecture. Author focuses on the examples of the church in the Polish and Ukrainian region of Carpathian mountains. The abundance of wood as a building material in the region, as well as the landform and the localization, resulted that the local architecture Orthodox Church has become a unique and highly characteristic. The author of the article, presents the wooden churches in the Poland and Ukraine inscribed on the UNESCO World Heritage Site which took place on 21 June 2013, at the 37 session. On that list is currently 16 Orthodox churches of the Carpathian region: 8 temples on the Polish side and 8 from the Ukrainian side. The churches of the Carpathian region inscribed on the UNESCO World Heritage are a testament to the interpenetration of Christian culture characteristic of the East and the West showing the relationship between the Polish and Ukrainian community.

Keywords: Orthodox churches, UNESCO list, heritage.